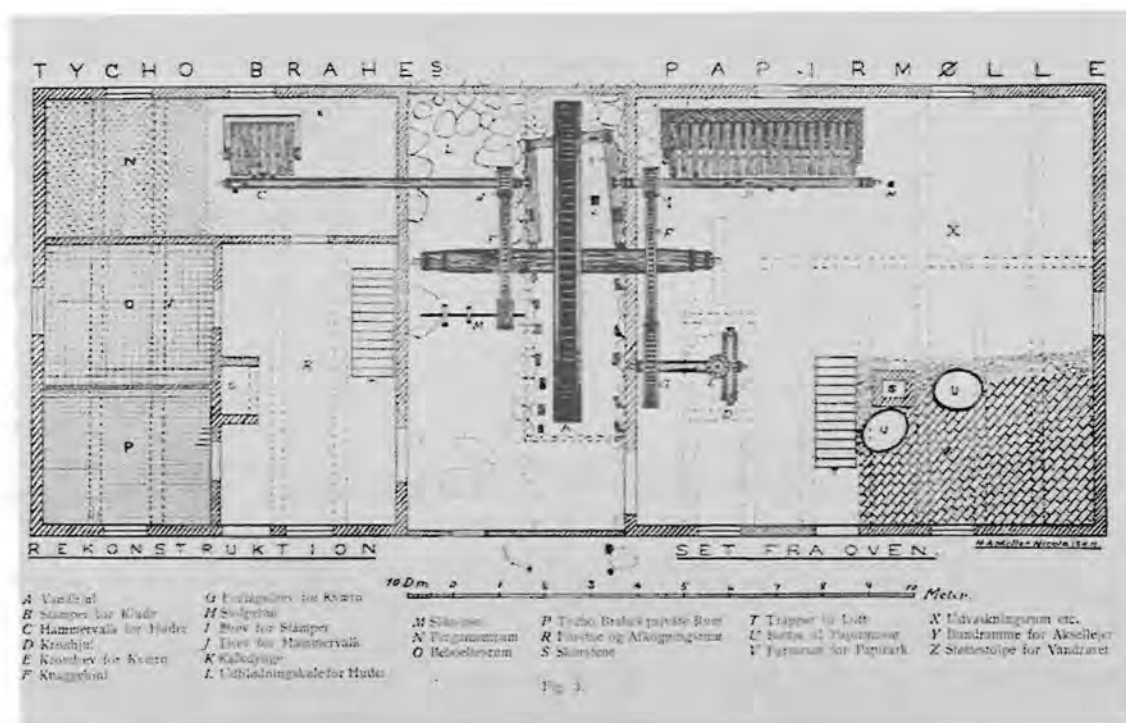

Nordisk 1/96 Pappershistorisk Tidsskrift

Utgiven av Föreningen Nordiska Pappershistoriker

TYCHO BRAHES PAPIRMÖLLE

Nordisk Pappershistorisk Tidskrift

Årgång 24, 1996 nr 1

Utgiven av Föreningen Nordiska Pappershistoriker

utkommer med 4 nummer per år.

Redaktör & ansvarig utgivare: Sanny Holm

Frejgatan 36 4tr, 113 26 STOCKHOLM

Tfn: 08-7361134 dagtid, 08-332790 kvällstid.

Tidigare årgångar av tidskriften kan
erhållas från ordförande Sanny Holm.

För medlemsärenden kontakta

kassören Per Nordenson

Fridebergsvägen 20, 151 48 SÖDERTÄLJE

Postgirokonto 85 60 71-6

ISSN 0348-9531

Föreningen Nordiska Pappershistoriker

är en ideell förening med uppgift att främja intresset för pappershistoria i hela Norden genom att uppmuntra och stimulera till forskning och dokumentation, alltifrån råvaran och dess behandling, tillverkningsprocessen, redskapen, bruksmiljöns historia och människor till den färdiga produkten, papprets användning och distribution. Vattenmärken och datering med hjälp av pappersegenskaper, papperskonservering och konstnärligt bruk av papper, liksom papperforskarna och samlarna själva, hör självfallet hemma i föreningens intresseområde.

Medlemskap tecknas genom att betala in medlemsavgiften per postgiro.

Enskild medlem Kr/FIM 150

Institutioner Kr/FIM 250

Aktiebolag Kr/FIM 500

Glöm inte att ange avsändare på talongen!

NPH & IAPMA Konferenser KÖPENHAMN 1996 4-9 Augusti

Totalt blir vi 156 stycken pappersentusiaster !!!

Av dessa är 19 stycken NPH-medlemmar.

Torsdagen 8/8 kommer det att vara en stor marknad vid Schæffergården klockan 14-18.

NPH:s årsmöte kommer hållas fredag 9/8 kl 10.00 på Schæffergården.

Besöker du Köpenhamn under sommaren passa på att besöka några av dom utställningar där medlemmar från IAPMA/NPH ställer ut.

Nationalmuseet, Ny Vestergade 10, 1220 Köbenhavn K. åbn,tid: 10-17 - ma lukket

4 juni- 1 september 1996

Shimus - Japan

Kunstindustrim. Bredgade 68, 1260 Köbenhavn K åbn.tid ti-lö 10-16 sö 13-16 ma lukket

13 juni - 1 september 1996

Annette Meyer - Danmark

Naomi Kobayashi - Japan

Gentofte Kunstbibl,Ahlmanns alle 6, 2900 Hellerup åbn.tid:ma-to 10-19 fre10-18 lö10-15

3 august - 31 august 1996

Artists Books:

Vibeke Bak Hansen - Danmark

Gay Christenen - Danmark

Erling Gustafson - Sverige

Pamela Moore - Spanien

Cathrine Nash - USA

Chava Pressburger - Israel

Ernst Rasmussen - Danmark

Dianne Reeves - USA

Mareille Schröder - Schweiz

Joachim Tschacher - Tyskland

Galleri Christian Dam, Bredg. 23, 1260 Köbenhavn K. åbntid 11-18 hverdage 11-16 lö

3 august - 17 august 1996

Eeva Isoma - Finland

Beate Rudnick - Tyskland

Gangolf Ulbricht - Tyskland

Galleri Egelund, Landemaerket 12, 1119 København K. åbntid 11-18 hverdage 11-15 lø

3 august - 17 august 1996

Jorge Luis Giacosa - Argentina

Regiva Regev - Israel

Kai Rentoia - Finland

Romi Sloboda - USA

Gisela Waldow - Tyskland

Galleri Metal, Nybrogade 26, 1203 København K åbntid hverdage 10-17.30 lø 10-14

2 august - 24 august 1996

Nel Linssen - Holland

Verena Sieber Fuchs - Schweiz

Janna Syvänoja - Finland

Galleri Weinberger, Valkendorsgade 13 1151 København K hverdage 11-16 lø 11-15

3 august - 31 august 1996

Guy Pellerin - Canada

Schaeffergården, Jaegersborg alle 166 2820 Gentofte åbntid 10-16

4 august - 31 august 1996

Alma Brevé - Holland

Grethel Brohult - Sverige

Pavei Carlsbader - Tyskland

Mette Grue-Sørensen - Danmark

Eija Isojärvi - Finland

Alison Leggat - Norge

Harri Leppänen - Finland

Margareta Mannervik - Sverige

Yngve Riber - Danmark

Ruth Moro - Schweiz

Henriette Sanglard - Schweiz

Catherine Schei - Norge

Fanny Schoening - Tyskland

Marian Smit - Holland

Kerstin Svanberg - Sverige

Hjördis Tegsell - Sverige

Väiski Putkonen - Finland

Merete Zacho - Danmark

Therese Weber - Schweiz

Zen Art Paper - "Pre Paper"

Dahlhof Larsens Fond. GI Kongev. 124, 1850 Frederiksberg C. åbntid 10-17 hverdag & lø 10-13

3 august - 31 august 1996

udstilling med håndlavede ark

Marjorie Alexander - USA

Mary-Lise Beausire - Schweiz

Elisabeth Berg - Sverige

Rose Dietz - Sverige

Inez Fritschy - Holland

Carin Fåborg - Danmark

Raija Jokinen - Finland

Inci Kansu - Cypern

Ursula Kirkerup - Tyskland

Donna Koretsky - USA

Margareta Mannervik - Sverige

Kis Neiemann - Danmark

Barbara Mc Queen - Canada

Väiski Putkonen - Finland

Lillian Ringström-Gilmark - Sverige

Pilar Roca - Spanien

Sarah Rushforth - Australien

Catherine Schei - Norge

Inge Schmitt-Strassner - Tyskland

Robbin Silvergerg - USA

Kerstin Svanberg - Sverige

Aliza Thomas - Holland

Paulette Voelin - Schweiz

Plamen Yordanov - Bulgarien

**Mail Art, Post Denmark's Headquarters Bomstorffsgade 36 1566 København V
August 1996 åbntid 10-16 hverdage**

1000 Artists are invited to participate in this Mail Art event.

Carl David Ekman - en portalfigur

Börje Steenberg

forts från 4/95

och sedan leder produktionen i världens första sulfitfabrik. Om dessa uppgifter stämmer måste Ekman varit en sällsynt kraftkarl. Hur kunde en ung, oerfaren kemist övertala den stora företagsgruppen Bonar & Thomson att hans process var överlägsen den som firmans egen mr Fry redan patenterat? Sodafabriken på Bergvik var i sin helhet ritad av Fry som också hade en personlig kontrollant närvarande på byggplatsen. Hur kunde Ekman få Fry att skrota denna fabrik och få uppdraget att själv konstruera och bygga en ny fabrik enligt en oprövad metod? Och hur kunde han starta allt detta redan några månader efter att han blivit anställd?

I sin iver att säkerställa Ekmans prioritet anger Spaak att Ekmans första sulfitmassaprov sändes till England redan i oktober 1871.¹⁴ Bergvik hade då ännu inte fått sin laborieutrustning från England och Frys sodafabrik var under inkörning.

Om det var Ekman som konstruerade Bergviks sulfitfabrik ligger det nära till hands att anta att i allt väsentligt identiska anläggningen The Ekman Pulp and Paper Company Ltd i Northfleet i England också var hans verk. Detta påstår han också i sin självbiografi. Fry som var verkställande direktör på anläggningen i Northfleet, skriver att han konstruerat den helt själv, "designed every detail". Han säger att han hade hjälp av en erfaren kemist, med tillägget att Ekman inte var inblandad; "Ekman had nothing to do with it".¹⁵

Man kan också konstatera att Ekmans påstådda insatser inte passar ihop med flera samstämmiga beskrivningar av hans person. Han var blyg och lite nervös, stod alltid handfallen inför svåra tekniska problem. Han älskade att stå i laboriet men var svår att engagera i tekniska diskussioner. Han talade gärna teori. Han uttryckte sig inte vidare väl på främmande språk, utan sågs ha uttalat allt fonetiskt och med svensk ordföljd.

Vi måste alltså dra slutsatsen att Ekmans uppgift i Bergvik var begränsad till att bereda koksyra i teknisk skala, vilket i och för sig var en nog så avancerad uppgift för den unga kemisten.

SYRALABORATORIET I BERGVIK

Det alternativ Bergvik valde för syraframställning blev att bränna svavel och leda in gasen i en uppslamning av bränd magnesit. Samma metod användes av Mitscherlich. Att bränna svavlet utan att det sublimerade var besvärligt. Gasen blåstes in i uppslamningen med en ångejektor, men eftersom ångpannan inte räckte till för detta byggdes en blyklädd fläkt. Processen var ineffektiv, Stora mängder svaveldioxid läckte ut och korrosionen var så allvarlig att man till och med var tvungen att beslå taket med blyplåt.

Vad man vet om Ekmans laboratorium i Bergvik är baserat på rekonstruktioner, huvudsakligen runt de apparatdetaljer som togs hem från hans engelska laboratorium, som stått orört sedan hans död. I Spaaks rekonstruktioner förmodas att svaveldioxid gjordes genom reduktion av koncentrerad svavelsyra med kol, trots att användningen av sicilianskt svavel är väl belagd.

Syraberedningen förändrades säkerligen hela tiden, dels för att klara ökad produktion och dels för att få bukt med den besvärliga svaveldioxiden och utnyttja den mer ekonomiskt. Material, - till exempel rör av asfalt - kom från England. Den första förbättringen skedde antagligen efter en brand i laboratoriet redan ett halvår efter starten. Fabriken stod sedan stilla långt in på 1875. När fabriken kommer igång igen visar sig kokarna vara så illa medfarna att man begär att få beställa nya.

Sedan starten har knappt 500 ton massa tillverkats. Pengarna börjar tryta. I december 1876 bildar koncernchefen Weguelin och fabrikschefen Ulin "Bergvik och Ala AB", med aktieteckning både i England och Sverige. Med de friska pengarna köper man ut fabriken från Bonar & Thomson Ltd och bygger om ännu en gång. Syraberedningen orsakar fortfarande problem och 1879 lägger Ulin fram ett förslag till ett helt nytt laboratorium, men styrelsen godkänner förslaget först 1882.

Redan 1876 började Ekman resa mer och mer, främst i syfte att sälja Bergviksmassa. Han har inte längre någon fast bostad i Bergvik utan bor vid de alltmer sällsynta besöken hos sin halvbror. År 1879 utför han försök att bleka massa i den konkursdrabbade Mölndalsfabriken., num,era Papyrus.

Samma år flyttar Ekman definitivt till England, och tar med sig sin laboratorieutrustning till okänd ort. Han titulerar sig i början av 1880-talet "city of London chemist" eller "analytical chemist". Under en längre tid befinner han sig på koncernens sockerbruk i Brittiska Guyana och försöker koka pappersmassa av bagass. Under sina resor i Latinamerika ådrar han sig malaria.

EKMAN SÖKER PATENT

Först 1881 söker Ekman patent i Sverige, England och Tyskland. Den svenska patentansökan innehåller inget nytt utöver vad som då var känt och han anhåller hos Kunglig Maj:t att av nåd få tillägga orden "... och under hela koket blåsa ånga och gas", som han anger att han glömt när han skrev texten. Enligt beslut den 27 juli 1883 föranleder nådeansökan ingen åtgärd. Att Ekman talar sanning visas av att det för övrigt likalydande engelska patentet innehåller de nämnda orden. Inom parentes kan nämnas att det torde vara svårt att göra ett sulfitkok utan att "blåsa ånga och gas", men det var inte sagt tidigare.

Patentansökningen i Tyskland gäller kokning av lin "oder ähnliche Vegetabilien". Ved finns inte omnämnt. Kokningen sker i stationära kokare av Bergvikstyp med magnesium- eller natriumbisulfid. Detta patent beviljas som nr 21 943, men återkallas genast av uppfinnaren.

Dessa patenteringar kunde knappast ske utan koncernledningens tillstånd. Den plötsliga patenteringsivern, följd av återkallandet av det tyska patentet kräver en närmare analys.

Ett möjligt skäl till all denna patentering kan vara att konsul O Francke i Mölndal vid denna tid tog ut en serie sulfitpatent i England och utbjöd engelska licenser. I en reklambroschyr anger Francke att han kan demonstrera sin metods förträfflighet med hjälp av en liten modell. Bonar & Thomson saknar

Några smultronställen att besöka !

Danmark: Silkeborg Museum

Adresse: Hovedgårdsvej 7 DK-8600 Silkeborg

Telefon: 86821499 Fax: 86812688

Åbningstid: sommar alle dage kl 10-17

Entre: Voksne 20 kr. børn 5 kl Grupper (min 10) 12 kr/3kr

Håndgjort papir tirsdag, onsdag og torsdag i juli kl 13-16 eller efter aftale

Kontaktperson: Museumsinspektør Keld Dalsgaard Larsen

Norge: Klevfos Cellulose- & Papirfabrik

2345 Ådalsbruk   Telefon: 62590505

Åpent for omvisning i sommerhalvåret: Alle dager fra 11.00-16.00

Omvisning utenom de faste tidene etter avtale.

”Klevfos er et levende museum, og satser på arrangementer som kan fylle fabrikklokalene med liv. Vi spiller teater, og åpner lokalene for kunstutstillinger.

Vi satser på omvisere som kjenner miljøet, og som kanskje tar en sang for dem som kommer.”

Finland: Verla Träsliperi

Museet är öppet 11-18 varje dag utom måndagar, t.o.m. slutet augusti.

”Den idylliska bruksorten Verla vid gränsen mellan två socknar, Jaala och Valkeala, är en viktig sevärdhet i Kymmenedalen. Den gamla pappfabriken, som restaurerats till museum, den herrgårdsliknande disponentbostaden och det pitoreska fabrikkomplekset med sina röda torp och brusande forsar, bildar en helhet som återspeglar Finlands skogsindustriens tidigaste skeden.

Verla unika bruksmiljö är föreslagen som objekt i UNESCO:s ärevärdiga världsarvkatalog.

Sverige: Lessebo Pappersbruk

Handpappersdelen

Öppet: 07.00-17.00 måndag-fredag

T.o.m. vecka 33 även lördagar 1100-1500 (endast butiken)

Kontaktperson Els-Marie Johansson   Tel: 0478-10600

Ösjöfors handpappersbruk

Ligger 25 km NV Vimmerby

Sveiges äldsta bevarade handbruk på ursprunglig plats och miljö.

Öppet tom 11/8 kl 1100-1700

Guidade visningar alla dagar utom måndag 13-16

Tel: 0492-80055

Stora Grycksbo AB handpappersbruket

Ca 14 km Norr Falun

Öppet tisd & torsd kl 10.00 vid huvudentre vecka 32 & 33

För övriga tider, grupper etc kontakta:

Karl-Erik Hedberg Tel: 023-68321

Sverige:

Frövifors pappersbruks museum

Från Stockholm: E3, E20 till Arboga - väg 249 till Frövi.

Öppet: 1 juni - 31 augusti dagligen kl 11-16.

Efter överenskommelse tas gruppbesök emot även övriga delen av året.

Telefon: 0581-37000, 37209

* * * *

Lördagen 15 juni öppnas en konstutställning i "Strykjärnet".

Utställningen slutar den 20 augusti 1996.

Konstnärinnan Monica Isakson från Vaggeryd, visar då sin papperskonst.

Konstverken är baserade på handgjort papper.

Tumba bruks museum

Öppet sista helgen varje månad utom Juli & December.

Visningar 13.00 & 14.30

Kontaktperson: Bengt Stenbeck Tel: 08-53069500

Fröåsa handpappersbruk

Virserums Hembygdsförening

Öppet varje sommar

Kontaktperson Gösta Lindström

Tel: 0495-30321

Gullsby pappersbruk Gammelvala

Under Gammelvala-veckan 20/7-28/7 är handbruket öppet.

Riksväg 61 mellan Karlstad & Arvika vid sjön Värmen

Kontaktperson: Christer Olsson Tel: 0570-52151

Skansens handpappersbruk

Skansen Stockholm

Öppet samtliga hantverksdagar

Kontaktperson: Sanny Holm Tel. 08-332790

* * * * *

KALEJDOPAPPER

Kalejdopapper är ett stort evenemang om papper som kommer att äga rum i Göteborg, Mölndal, Öckerö, Kungälv, Bollebygd, Tidaholm, Gränna och Munkedal under juni-september -96.

För mer information kontakta:

Margareta Mannervik

Tel & Fax 031-967000

För 450 år sedan föddes:

THYCHO BRAHE

PAPPERSBRUKARE, BOKTRYCKARE OCH BOKBINDARE

av Angelo Tajani

Tycho Brahe var inte bara en berömd astronom. Man måste faktiskt anse att han tillhörde sin tids mest mångsidiga genier. Han härstammade från en av Danmarks äldsta och mest adliga familjer och föddes den 14 december 1546, för exakt 450 år sedan, i Knutstorp i Skåne, när denna region ännu var införlivad i det danska kungadömet. Efter avslutade studier i rättsvetenskap i Köpenhamn och Leipzig blev han fascinerad av astronomin till den grad att han kom att tillägna denna lära hela sitt liv. Hans begåvning och oerhörda uppfinningsförmåga tillät honom att inte begränsa sin verksamhet enbart inom den astronomiska läran. Det fanns också en brinnande intresse för hantverket hos Tycho Brahe som, bland de fåtal personligheter som har haft ett visst inflytande i utvecklingen i pappers framställningen, innehar en framstående plats trots att hans anseende som astronom bokstavligen har överglänst de meriter han skafatt sig som pappertillverkare.

Hans exceptionella intelligens, den perfekta vetenskapen om de mål som han ville nå och de ofantliga resurser som han hade till förfogande, möjliggjorde hans rön som väckte stor beundran i eftervärlden. Än idag kan man inte förklara hur han kunde göra tusentals stjärnobservationer, upptäcka "Stella Nova B Cassiopea" med oändligt lite felberäkningar om man tänker på de begränsade tekniska resurser han hade till sitt förfogande.

En pappersmølla på Ven

Han blev kungens gunstling och tack vare dessa privilegier hade han möjlighet att umgås med de mest framstående mitteleuropeiska vetenskapsmän och handelsmän och hela världen låg öppen för honom. Detta tillät honom att utföra fruktbara studieresor i utlandet som skapade grunderna till framgångarna av alla hans företag.

Kung Fredrik II av Danmark förlänade honom ön Ven 1576 för att undvika att Tycho skulle flytta till utlandet och gav honom ett ansevärt underhåll som möjliggjorde bygganden av den mäktiga borgen och observatoriet samt ytterligare förmåner.

Monarken gynnade honom även på andra sätt, som man kan erfara genom analyser av gamla dokument, främst från ett kungligt brev adresserat till fru Kirsten Lindenow daterat 19 mars 1590 där man inhämtar att kungen skänkte Tycho Brahe en ekstam, härrörande från Herrevadskloster, att användas för uppförandet av ett tråg för stampverket i hans papperskvarn.

Genom kung Fredrik II:s ingripande fick Tycho Brahe även hjälp från hela kungarikets biskopar att övertala folk att samla lump för pappersbrukets behov. Det finns dokument bevarade som bevisar att han fick köpa tygavfall mycket billigare än andra uppköpare.

Viktiga arbeten för att skaffa energi

Den lilla ön som Tycho Brahe kallade "Insula Venuisa" och "Insula Scarlatina" med de vita kalkstränderna vid Backafall mitt i Öresund har varit skådeplats för storartade företag. Av den berömda pappersbruket som han hade på Ven, skriver Paul Ebbinghaus i en intressant artikel som publicerades för några år sedan i Politiken, finns enbart ringa spår emedan bruket är helt försvunnet, såsom det legendariska Uranienborg slott med det angränsande astronomiska observatoriet. Den drivkraft som behövdes erhöll Tycho Brahe genom att låta gräva och bygga en invecklad anläggning av fördämningsvallar och vattenreservoarer som skulle förse vattenhjulet med den stora mängd vatten som behövdes för att pappersmöllan i Möllebäcken skulle sättas i rörelse. På vissa ställen når dessa vallar en höjd av 9 meter och är 35 meter bredd med en stor fallhöjd som gjorde det möjligt att med måttliga vattenmängder driva kvarnen. I ett brev daterad 24 november 1589, i vilket den tyske matematikern Christoffer Rothman frågar detaljer om pappersbruket som hade förorsakat stort intresse hos hans Herre, markgreven av Hessesom Tycho Brahe skriver att den berömda "Mola Papyracea" (det stora vattenhjulet som drev hela bruket) hade en diameter på 12 alnar som motsvarar cirka 6 meter. Vattenhjulet, som man har hittat en ganska stor del av och finns utställd på Vens Museum, var dessutom konstruerat på ett utstuderat sätt och tack vare de ogynnsamma vattenförhållandena på ön ändamålsenligt anpassat efter vattentillförseln. Det sättet man kunde förändra skovlarna, samt vattenhjulets diameter och lutning, enligt Tycho Brahes beskrivning i brevet, erinrar om den moderna turbinprincipen. Man erfar att bruket var i gång både dag och natt: en

uppgift som belyser vilka stora mängder av papper, skinn och utan tvekan även säd som bearbetades i kvarnen. Enligt uppgifter och ritningar som har efterlämnats fanns det även några väderkvarnar i närheten av pappersbruket. Det är däremot inte möjligt att avgöra om Tycho Brahe använde dessa anläggningar som drivkraft vid perioder av torka. Det var på den tiden inte ovanligt att man samtidigt använde både vatten och vindkraft.

En elev, kartritare, på Ven och i Fabriano

Ytterligare upplysningar om pappersbruket kan man framhålla från "Dissertatio historica de Chartis", utgiven genom Jan Olof Rudéns försorg av Föreningen Nordiska Pappershistoriker, som innehåller en akademisk avhandling av Joachim Balck, ättling av en familj av pappersmästare från Östgötland som 1746 avslutade sina studier i Lunds Universitet. I hans avhandling Balk skriver: "Ty omkring år 1580 uppfördes på ön Ven, inte långt från vänstra havsstranden en papperskvarn, som är utmärkt med bokstaven "G" på den topografiska karta över ön som ritats av Wilhelm Blaeu¹. I teckenförklaringarna till kartan beskrivs anläggningen på följande sätt under bokstaven G: Kvarn för papperstillverkning, som likväl tjänar till tröskning av säd och dessutom till beredning av olika slags skinn, vilka tre arbetsuppgifter utförs av ett enda stort hjul, både samtidigt och var för sig."

Denna beskrivning av pappersbruket avslöjar att kvarnen var försedd med ett kugg- och drivhjuls-system som kunde sätta i rörelse hela drivverket utöver det stora vattenhjul som man delvis har lyckats bevara.

Wilhelm Blaeu var ättling av en holländsk boktryckarfamilj och närvaro i den omedelbara närheten av Tycho Brahe låter förmoda att han borde ha bidragit i utvecklingen av mästarens intresse för boktryckarkonsten.

Efter det att han flyttade till Ven riktades hans uppmärksamhet på papperstillverkningen och boktryckarkonsten, en verksamhet som var i full utveckling i Europa norr om Alperna. Han bestämde sig för att bygga ett pappersbruk och på så sätt få tillgång till den stora mängd papper han behövde för publicering av sina studier- och forskningsrön. Senare började han trycka och binda sina vetenskapliga alster på ett mästerligt sätt och enligt alla konstens regler. Att han kände sig manad

---

¹ Willem Janszon Blauw. 1571-1638. skicklig astronom och elev till Tycho Brahe

Stjärnobservationer ansågs inte vara en lämplig sysselsättning för en ung adelsman under renässansen. Han ville därför att följande valspråk blev inristat i det astronomiska observatoriet "Stjerneborg" på Ven för att hans adliga vänner skulle förstå att vetenskapen han tillägnade varje ögonblick av sitt liv inte var en tidsfördrift utan en bestående värde:

"Nec fasces, nec opes, sola artis scepra perennant"

(Varken makt eller rikedom, endast konstens välde förevigas.)

Ett bruk för mångsidig tillverkning

Genom studier av existerande dokument samt de efterforskningar som har gjorts av N.A. Möller Nicolaisen på 30-talet, som även har försökt att rekonstruera pappersbruket på Ven genom ritningar med hjälp av de ringa lämningarna, får vi reda på att vetenskapsmannen hade förbundit ett garveri till vattenhjulen som förmodligen förvandlade skinn till pergament som användes i bokbinderi. Han var bland annat den förste skandinav att utnyttja fördelarna av föreningen mellan papperstillverkningen och boktryckeriverksamhet. Enligt uppgifter från den tiden som Tycho Brahe bodde på ön, var såväl papper som böcker och i synnerhet bokbinderiarbeten tongivande för den dåtida smaken.

I en uppsats av E.Gigas om Tycho Brahes prestationer på området - skriver Paul Ebbinghaus - "sägs det att den finhet och elengans, varmed inbindningarna utfördes på Ön Ven, har stått som mönster för sin tid samt att det fina tryckarbete vid sidan av Venpapperets höga grad av fullkomning särskilt bidragit till böckernas uppskattning."

I pappersbruket på Ven tillverkades både skriv och tryckpapper och man införde en vattenstämpel med Uranienborgs slott och inskriptionen "VRANIBVRGVM" i en cikel av 2 och 3/4 tum i diameter samt två olika vattenmärken med Brahes familjevapen. De första kan man beskåda i hans verk "Metereologisk dagbok av Tycho Brahe" bevarat i det Kejsarliga Biblioteket i Wien. De andra finns bl.a. i dokument bevarade i Köpenhamns Kungliga Bibliotek med titeln "Eclipsis Solis Annj 1598 mense Febr Die 25 Uraniburgi observata".

Landsflykten och slutet i Rudolfs II hov i Prag

"Början av det sextonde århundrandet kan med rätta anses som ett skede i civilisationens historia - fortsätter Ebbinghaus. Vid denna tid

morbrodern och bruket i fråga hade senare flyttats till Klippan. Dagens Klippans Finpappersbruk har genom århundraderna utvecklats betydligt och tillhör en koncern som bl.a. äger Lessebo handpappersbruk, ett av de få bruk i Sverige som tillverkar handgjort papper med nästan exakt samma basvara och metod som var i bruk under Tycho Brahes tid.

År 1573 skriver han:

*«...papperstillverkningens konst,
den frejdade, dittills av ingen
övad hos oss i vårt land,
Bille väckte till liv.»*

En minnessten på Knutstorp

På borgen Knutstorps södra fasad kan man fortfarande beskåda en marmorplatta, nött av tidens tand, som den store vetenskapsmannen hade låtit rista till minne av Vens pappersbruk, som år 1740 flyttades därifrån, följande inskription:

BONU(M) DUM TEMPUS HAB(MUS OPERAMUR)

Hoc vallum et molam
Papyraceam cum omnibus
Adjunctis artificis & superius
Dispositis piscinis
Hic ubi nihil tale ante extitit
In patriae, suum, posterorumque
Commodum ordinatione
Labore & symptibus propriis
Tycho Brahe O. de Knudstrup
F.F.
Incepit anno 1590 Complevit 1592

"Denna vall och pappersmølla med allt tillbehör, jämte de ovanför liggande fiskdammarna, har Tycho Brahe till Knudstrup låtit bygga på en plats, där det förut inte fanns något av sådant slag, efter egen plan, under egen ledning och på egen bekostnad, till nytta för fäderneslandet, för sig själv och för sina efterkommande".

Påborjad 1590, fullbordad 1592. Överst på stenen står:

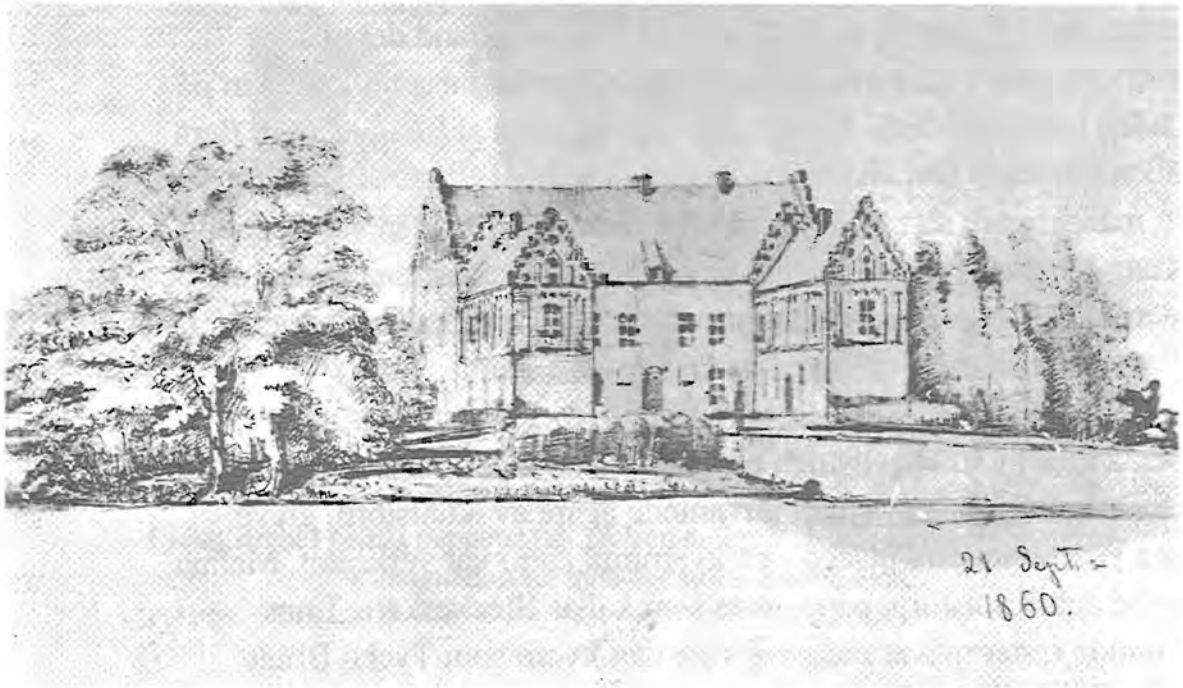
"Må vi verka medan den goda tiden är vår."

Tycho Brahes byst vid Knutstorp
Foto: A. Tajani

Minnessten angående pappersbruket på
Ven vid Knutstorps Slott i Skåne
Foto: A. Tajani

Knutstorps slott som det såg ut innan branden.
Här föddes Tycho Brahe för 450 år sedan.

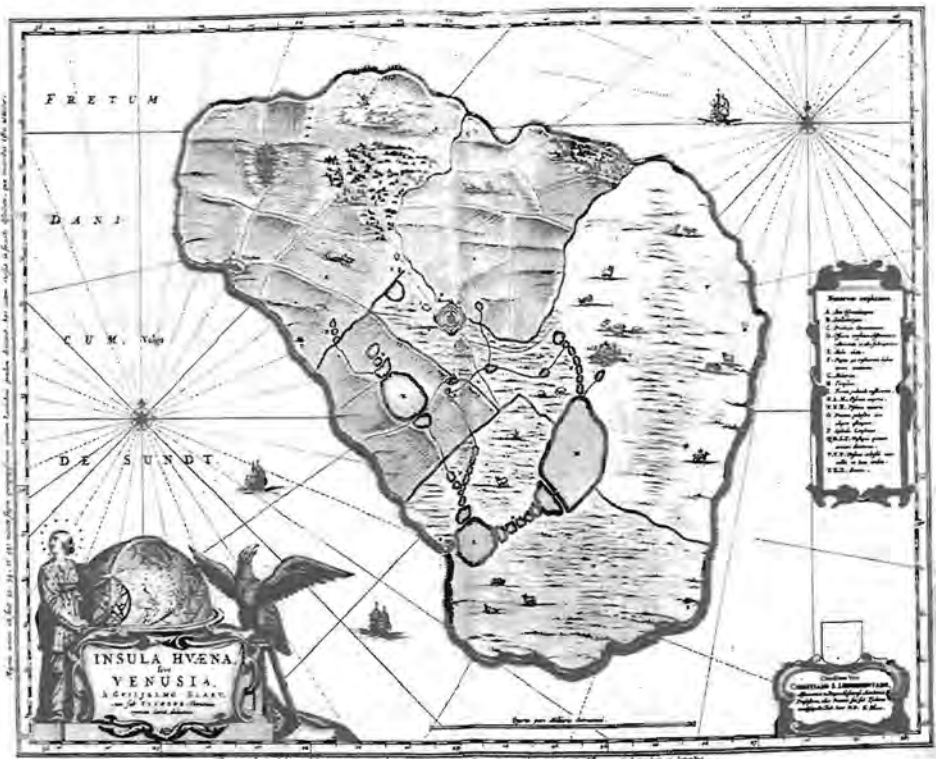
att skapa ett eget pappersbruk som kunde förse honom med det skrivmaterial som han behövde för att anteckna och trycka sina astronomiska observationer, den dyrbara varan som han innan dess med stora svårigheter var tvungen att importera från utlandet, vanligtvis från prinsen av Grabow och Neustadts papperbruken i Mecklenburg, kan man styrka genom ett brev adresserat till svågern. Tycho bad honom att ge förvaltaren av de båda bruken disposition att tillverka två pappersbalar för tryckning av samma mått enligt de prover som hade leverats till honom.

Utvigdat kontaktnät

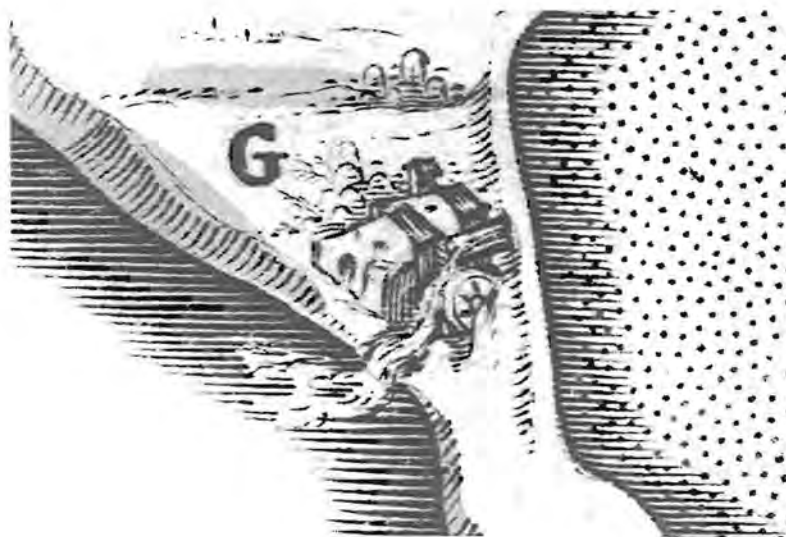
Genom sin utvidgade bekantskapskrets på den högsta nivån kunde han besöka tidens viktigaste pappersbruk och boktryckerier samt få detaljerade informationer genom sina medarbetare som reste runtom Europa. Willem Janszon Blauw var en av dem. Hans välgjorda karta över den italienska staden Fabriano, där papperstillverkningen var i full gång under 1500-talet, när den uppfördes, kan vara en av den viktiga länk som saknas för att belysa på vilket sätt skaffade sig Tycho Brahe underrättelser angående konstruktion av maskiner och detaljer om produktionens olika faser. När han skulle sätta igång sitt pappersbruk på Ven kunde han genom sina kontakter skaffa den specialiserade arbetskraften. Tycho Brahe importerade från Tyskland dessa hantverkare eller "mästarna i papperstillverkningskonsten" som man på den tiden titulerade dem. Han visade dem särskild aktning och vid flera tillfällen uttryckte han lovord för deras skicklighet. Han behandlade dem på ett mänskligare sätt än de övriga öborna med vilka han var så sträng att Kung Kristian IV befallde honom att visa större mildhet gentemot bönderna. Det måste ha varit denna episod som framkallade sprickan i relationerna mellan astronomen och Danmarks Kung.

Enligt osäkra källor, skulle han även ha försökt att anlägga en papperskvarn i närheten av den borg där han bodde. På samma plats där tills för några år sedan - enligt nuvarande ägare av Kuntstorp, greve Rutger Wachtmeisters utsago - ett kvarnhjul ännu var verksamt. Mellan Kågeröd och Knutstorp, på en plats som kallas Bleckeskära, finns fortfarande rester av var man tror vara den kvarn som Tycho Brahe byggde, förmodligen inspirerad av det pappersbruk som hans morbror, Sten Bille, uppfört på Herrevadsklostret. Han hade vistats hos

W. Blaeu karta av Ven. Man kan tydligt se vattensystemet som försörjde pappers bruket vid sista dammen på öns sydvästra sida.

Tycko Brahes gamla pappersbruk på Ven enligt V. Blaeu kartans förstoring. I förgrunden ser man det stora vattenhjulen.

framstod vid sidan av de stora astronomerna Kopernikus och Kepler även Tycho Brahe som en vetenskapens stålande stjärna. Genom uppfinningen av papperstillverkningen och boktryckarkonsten erhöles vetenskapens olika grenar just vid denna tid en mäktig impuls och genom dessa uppfinningar blevo de även tillgängliga för lekmännen."

När han föll i onåd hos Christian IV:s hov, där hans motståndare började att motarbeta honom, berövad den frikostiga kungliga apanage som hade tilldelats honom av den upplyst Fredrik II var han tvungen att emigrera till Prag för att kunna försätta sina astronomiska studier. Rudolf II utnämner honom till kejsarlig astronom. Han dog 1601 till följd av en olycka. Hans stoft ligger begravt i Vår Fru av Týn kyrka i *Staré Mesto*, Prags gamla stan.

Tycho Brahe har vid sidan av sina vetenskapliga förtjänster som astronom, alkemist, typograf, bokbindare, mycket bidragit till papperstillverkningens utveckling, varför hans minne är även av denna orsak förtjänt att hållas högt i ära.

Angelo Tajani

Aritikelförfattare Angelo Tajani är född i Amalfi, Italien. Han härstammar från stadens äldsta pappersbrukssläkt på både mors och fars sida. Under hans barndom var ett av familjens bruk fortfarande i gång. Han har alltid intresserat sig för papperets historia och dess tillverkning. Har nyligen utgivit en bok i Italien, " På papperets spår", en lång vandring från Kina till Norden och dess produktionsutveckling genom århundranden.

Nordisk Pappershistorisk Tidskrift

Innehållsförteckning

NPH & IAPMA Köpenhamn 1996	sid 1
Carl David Ekman - en portalfigur, del 2/3	sid 3
Några smultronställen.....	sid 6
Thycho Brahe "Pappersbrukare, Boktryckare & Bokbindare"	sid 8